

Bognár Szabina

A SZÉKELYSÉG JOGSZOKÁSAINAK KUTATÁSA – ÖRÖKLÉSI JOG

A magyar népi jogélet kutatói a kezdetektől különös figyelmet szenteltek a székelység jogszokásainak. Előadásomban arra vállalkozom, hogy közel száz esztendő jogi néprajzi vizsgálataiból röviden számba veszem a székelység jogszokásokra, elsősorban az öröklési jogra vonatkozó kutatások célkitűzéseit, eredményeit. A fenntartható rend, a lokális értékeket és értékrendet megőrző és átörökítő közösségek, a kiszámíthatóság – mely a szabályozók állandóságából épp annyira következik, mint a közösségek hagyománytiszteletéből – máig vonzó hívószavak a joggal foglalkozók számára. Hiszen ha a mai jogi szabályozásra gondolunk, éppen azok az értékek, minőségek és támpontok hiányoznak a ránk ömlő szabályozás-cunamiból, amelyeket a kis közösségek, ha kellett, több-kevesebb erőszak alkalmazásával is kikényszerítettek. A népi jogélet kutatói úgy vélték, a jogismeret, a szabályozás elfogadása és elfogadtatása legalább annyira előfeltétele a jogkövetésnek, mint a kiszámítható szankciórendszer. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, mindezt megtalálni vélték a székelységek jogéletében.

1. ÖRÖKLÉSI JOGI GYŰJTÉSEK A SZÁZADELŐN

A népi jogélet kutatása hazánkban a századfordulót jellemző kodifikációs törekvések égisze alatt kezdődött meg. A magyarországi törvényhozásban 1848-tól jelen volt egy egységes polgári törvénykönyv létrehozásának igénye: eredetileg az öröklési részben főszabályként az egyenlő osztály elvét szerették volna fenntartani: tehát azt, hogy a fiúk és a lányok természetben egyenlően örökölhessenek, mint ahogy az már 1840 óta fennállt. A javaslatot sokan támadták, arra hivatkozva, hogy „a Code Civil fenegyereke”, az egyenlő öröklés előmozdítja a „nemzés korlátozását”, hatására tovább emelkedik a gazdaságilag életképtelen földbirtokok száma és a kivándorlás. Voltak, akik a birtokaprózódás megállítására – angol és német mintára – a törzsöröklés bevezetését javasolták. A törzsöröklés (Anerbe) esetében a tulajdonos halála után a földbirtok egy örökösre száll át, a többi örökös a földbirtokból csak bizonyos – a valós értéknél jóval kisebb – kielégítést kap. A hosszan elhúzódó vitában Darányi Ignác földművelésügyi miniszter – választ keresve arra, hogy mennyire tudna a kormányzat a jogalkotáson keresztül gátat vetni a birtokaprózódásnak és az egyre elterjedtebb egykézésnek egy külön agráröröklési jog megalkotásával – 1901-ben a fiatal minisztériumi tisztviselőt,

Mattyasovszky Miklóst Németországba küldte az ottani tapasztalatok tanulmányozására.

A német történeti-jogi iskola elveivel összhangban a német törvényhozásban ekkorra már kiforrott gyakorlat volt, hogy a jogalkotásban erősen támaszkodtak a szokás(jog) által szentesített (jog)gyakorlatra. Mattyasovszky 1901 novemberében a tanulmányútról hazatérve a német minta alapján a hazai öröklési szokások megismerésére öt pontból álló kérdőívet küldött szét, melyre a járásbíró-ságoktól és közjegyzőktől 642 jelentés érkezett be.

Mattyasovszky a tanulmányút tapasztalatait és „kérdőíves felmérése” eredményeit a *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás* című könyvében foglalta össze.¹ Könyve első részében ismertette a németországi öröklési szokásokat és jogot, a kiadvány második részében a beérkezett válaszok alapján hét területi egységre bontva tárgyalta a hazai öröklési gyakorlatot.

A székelyek esetén „az örökjogban az volt az alapelv, hogy a fitestvérek a nőtestvéreket kizárják, de ezeknek az ún. hajadoni joggal (tartás, kiházásítás) tartoznak. A leány csak fiúgyermek hiányában örököl; az ily leány neve fiúleány (naturaliter praefecta).” (384) Ezt a szabályozást egy 1555-ből fennmaradt székely Constitutio így formulázza: „Valamely embernek fia, leánya vagyon, az örökség a fiát illeti; de úgy, hogy a fiú a leányt, ki-k maga székének törvénye szerint kiházassítsa.” Mattyasovszky gyűjtése idején az osztrák polgári törvénykönyv szabályai alapján a törvényi öröklés az egyenlő öröklést írta elő. Ennek ellenében a szülők végintézkedéssel vagy élők közötti osztással próbáltak érvényt szerezni a „rég székely örökjogi felfogásnak”.

A beérkezett járásbíróági jelentés szerint (Gyergyó-Szent-Miklós) az esetek 60%-ában a földműves kisgazda leánygyermekait már férjhez menetelük alkalmával főképp ingó vagyonnal, kevés részben ingatlannal végképp kielégíti. A leányok ilyenkor lemondanak mindennemű örökrészükről, bár kikapott részük a köteles részt sem üti meg, de mégis megnyugszanak abban, hogy az ingatlanokat vagy azok nagyobb részét a fiúk örököljék... „úgy a szülők, mint a gyermekek hiszik, miszerint a fiúkat több vagyon illeti, mint a leányokat, és a leányok rendszerint kevesebbel is megelégszenek”.

„Ezzel szemben a közjegyzői jelentés Csík-Szeredáról azt mondja, hogy a régi székely jogot már elfelejtették. A végrendelkezés és a szülő életében való átadás gyakori ugyan, és ilyenkor szeretik a földet a fiúknak juttatni, de a leányok a szülő halála után nem respektálják ezt az intézkedést, hanem követelik a maguk részét a földbirtokból.” A tételes jog tehát ez esetben felülírja a szokást, Mattyasovszky ugyanakkor felhívja a figyelmet ennek veszélyeire. A gyergyószentmiklósi közjegyzői jelentés 1902-ben azt mondja, hogy a székelyek a vagyon zömét szeretik a legkisebb fiúnak juttatni, a többiek kifize-

¹ MATTYASOVSZKY M.: Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás. Budapest, 1904.

tése a forgalmi érték 2/3-a, 3/4-e részéből történik, de a jelentés szerint még ez is a birtokátvevő biztos eladósodására és tönkrementetésére vezet, mert a kölcsönpénz meglehetősen drága.

A székelységudvarhelyi jelentés azt mondja, hogy csak életben való megosztásnál szokás a leányoknak kevesebbet juttatni, de ezekben az intézkedésekben nem szoktak megnyugodni.

A jelentések Sepsiszentgyörgyről és Kézdivásárhelyről is arról számolnak be, hogy az osztzkodás az osztrák polgári törvénykönyv szerint történik. Az utóbbi helyről szóló jelentés szerint az, hogy egy gyermek vegye át az egész birtokot, csak akkor történik, ha az oly kicsiny, hogy megosztani nem lehet, vagy adóssággal túl van terhelve; a jelentés szerzője szerint törzsöröklés azért nincs, mert egyik örökösnek sincs arra pénze, hogy a többieket kielégítse, illetve mindegyikük ragaszkodik ősei földjéhez, ezért gyakoriak a 3-4 méter széles szántók.

Mattyasovszky megállapítja, hogy a túlnyomó szokás mindenütt az egyenlő osztály, valamint, hogy a birtokaprózódást nem állítja meg az sem, hogy a belső házas telket az egyik, székelyséknél többnyire a legfiatalabb fiúgyermek a forgalmi értéknél alacsonyabb becsértéken veszi át. Ez is inkább a szülők ápolásáért nyújtott kárpótlás akar lenni, és ennek az alacsony értéknek az elfogadásakor a feleket a családi birtok együtt maradására való hajlandóság alig vezeti.

Ugyanerről számol be a kovásznai jelentés is (394): „alig fordul elő, hogy egy gyermek vegye át az egész ingatlan vagyont a többiek kielégítésének kötelezettségével. Ezt a terhet a vagyon, mely rendszerint már meg van terhelve, nem bírja el, annál kevésbé, mert ez sokkal belterjesebb gazdálkodási viszonyokat igényelne.”

Mattyasovszky szerint az apró parcellák a székelységek kivándorlásának és a nép roppant tehetetlenségének egyik oka, a birtok vég nélküli eldarabolása. Ennek ellensúlyozására vezetik be a gyermekrendszert, mely Székelységudvarhely környékén, valamint Háromszék megyében főleg a sepsiszentgyörgyi járásban elterjedt.

A jelentéstevők említést tesznek a birtokaprózódás elleni orvoslás módjáról is: a sepsiszentgyörgyi jelentés üdvözli a polgári törvénykönyv tervezett birtokminimumot rögzítő rendelkezését (573.§), a kézdivásárhelyi jelentés pedig nemcsak birtokminimum megállapítását javasolja, hanem azt is, hogy a minimumon aluli hagyatékokra nézve a születési sorrend szerint a legelőnyösebb ajánlatot tevő örökösnek adassék megváltási jog, mely a javaslat szerint egyúttal ráterelné a parasztosztályt arra, hogy a többgyermekes szülő gyermekei egy részét ipari, kereskedelmi pályára adja, tudva azt, hogy birtokát amúgy is csak egy gyermeke öröklí, aki testvéreinek az önállósításhoz pénzsegélyt fog nyújtani az örökség megnyíltakor.

Szászsebesről érkezett jelentés ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a birtokminimum megállapítása „közgazdasági és nemzeti kárt idézhet elő” annak következtében, hogy a birtoktalan parasztok tömegesen kivándorolnak, mert „az odaváló parasztot főleg és elsősorban a földbirtok köti a hazához”.

A Mattyasovszky-féle gyűjtés jelentései megsemmisültek, ezzel együtt nem a központi igazgatásból, hanem helyből közelítve valószínű beazonosítható az öröklési jogról meglehetősen komplex módon gondolkodó jelentéstevők személye, és szerencsés esetben a helyi irattárakból előáshatók a jogtudó értelmiség által szívvel-lélekkel összeállított jelentések.

Az igazságügyi szervek – Mattyasovszky megbízásával egy időben – az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet (OMGE) is felkérték, hogy a tervezet öröklési szabályai felől nyilvánítson véleményt. Az egyesület (részleges) jelentését Baross János agrárpolitikus 1905-ben készítette el 43 vármegye 3184 körjegyzőségének anyagát feldolgozva.

Mattyasovszky azt találta, hogy a századelőn is erősen uralkodott az egyenlő osztály elve, de ezt még akkor több helyen megtörték a helyi szokások. Halál utáni öröklésnél a székelyek között már ritka az ősi jog alkalmazása, de annál sűrűbben élnek vele végintézkedés és élők közötti osztály alkalmával, amikor is a fekvő birtokot most is a fiúk kapják, mint régen, s a lányokat ingóságokkal igyekezzenek kielégíteni (kiházásítás), illetve az ősi belsőség általában szintén a legkisebb fiúnak marad egész Székelyföldön.

Faragó Tamás történeti statisztikus-demográfus szerint a paraszti öröklési rendszerek megismerésében *nem az írott végrendeletek tekinthetők a legfontosabb forrásnak, sokkal inkább „a népi jogélet, a jogszokások kutatásáról készült és jelentős részben máig kiaknázatlanul az adattárakban porosodó korábbi gyűjtések nyersanyagának részletes kielemezése”, együtt vizsgálva más jellegű történeti forrásokkal* (pl. összeírások, anyakönyvek, birtokiratok).² Provokatív állítását a fennmaradt végrendeletek lakosságszámhoz viszonyított, meglehetősen alacsony számával magyarázta.

Baross János eredményei azt mutatják, hogy Erdély területén a lakosság 6 százaléka élt törzsörökléssel, 22 százaléka fiági örökléssel, és 72 százalék követte a törvényes öröklés szabályait. Tehát a századelőn az erdélyi összes öröklési esetek 28 százalékában a szokásjog érvényesült.

A századfordulóról származó két gyűjtés jelentősége, hogy hazánk akkori egész területére vonatkozóan tartalmazznak – máshonnan nem pótolható – adatokat a falusi-paraszti öröklési rendszerekről.³

² FARAGÓ T.: Demográfia és öröklési rendszer a Kárpát-medencében az első világháború előtt, 2008: 90. .

³ BOGNÁR Szabina: Öröklési gyakorlat vizsgálata a századfordulón. Mattyasovszky Miklós és Baross János gyűjtése. Korall, 2002: 173–192.; Faragó Tamás: Demográfia és öröklési rendszer a Kárpát-medencében az első világháború előtt. Budapest, 2008: 81–122.

2. SZENDREY ÁKOS A SZÉKELYSÉG JOGSZOKÁSAIRÓL (1930)

Szendrey Ákosnak a székelység jogszokásairól 1930-ban közreadott tanulmánya inkább tekinthető igényes ismeretterjesztésnek, mint tudományos cikknek, jelentősége mégis abban áll, hogy egy népcsoportra vonatkozólag – inkább a speciális intézményeket kiemelve – foglalta össze a jogszokásokat.

Szendrey az ősi székely birtokról és örökösödési jogról szólva mutatta be a székely földközösség intézményét s azon belül a nyilazás rendszerét; a „székely örökség – haereditas pure siculica” tartalmát s a „sajátos székely öröklési jogintézményeket”, mint a „fiúleánnyá” nyilvánítást, valamint a „magvaszakadt székely” szomszédainak öröklését. A szerző szerint a székelyek „összes jogszokásainak” sajátossága, hogy sosem a székely ember egyedül, hanem az „egész székelység a megtestesítője”.

3. TAGÁNYI KÁROLY JOGSZOKÁSGYŰJTŐ PROGRAMJA

A székelyek – mint közösség – jogszokásainak Tagányi is különös jelentőséget tulajdonított, s bár pontról pontra ugyanazokat a kérdésköröket dolgozta fel, mint Szendrey Ákos, teljesen más módszerrel nyúltak a forrásokhoz, s így következtetések is gyakran különböztek. Tagányi a jegyzeteiben nyomtatott és levéltári források alapján, minden esetben kiterjedt nemzetközi összehasonlításban (például Josef Kohler kutatásaira támaszkodva mutatta ki a fiúleánnyá nyilvánítás német gyökereit) vázolta fel az intézmények történetét.

4. A GYÖRFFY ISTVÁN-FÉLE MUNKACSOPORT ERDÉLYI GYŰJTÉSEI

A népi jogélet kutatása az 1930-as évek végén indult meg programszerűen a Györffy István vezette Országos Táj- és Népkutató Intézet kereteiben. Györffy 1939 elején – Papp László és Bónis György részvételével – kis munkacsoportot hívott életre, hogy megindítsa „a magyar népi jogszokások és joghagyomány összegyűjtésének rendszeres munkáját. Györffy az Igazságügyi Minisztérium támogatásával országos felhívást tett közzé a jogszokások és jogi hagyományok összegyűjtésére, így az kormányprogrammá vált. Bónis Györgyöt 1940-ben a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének vezetőjévé választották, ahol szemináriumot szervezett a jogi néphagyományok gyűjtésére. Az erdélyi gyűjtések történetét, eredményeit az utóbbi években Nagy Janka Teodóra részletesen feldolgozta. (DIA)

Az 1940-es évek eleji erdélyi gyűjtésekből indult Imreh István és Tárkány Szűcs Ernő pályája, a székely jogszokások kutatása kapcsán természetesen mindkét életmű megkerülhetetlen.

5. A FIATAL TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ ERDÉLY ÖRÖKLÉSI JOGSZOKÁSAIRÓL ÍROTT MUNKÁJA

Zárásként Tárkány Szücs főbb megállapításait venném számba:

Tárkány Szücs egybevetette Baross és Mattyasovszky felméréseit az 1941–44 között Bónis György és Venczel József vezetésével megvalósult falukutatók eredményeivel. A századforduló öröklési jogi gyűjtéseinek hibáiként említette, hogy azok leginkább „statisztikai tájékoztatásokat nyújtottak az egyes szokások elterjedéséről, s így azok a „relációk”, amelyek a szokások fennmaradását biztosították (például gazdasági okok), csak érintőlegesen jelenhettek meg ezekben a felmérésekben. Megállapítja, hogy a negyven évvel korábbi gyűjtés óta lényeges változás következett be az öröklési szokásokban: *az egyenlő osztály diadalmasan elszíntelenítette az akkor élő táji szokást, a fiági előnyösítést.* A jogszokásokkal szemben érvényre juttatott központi szabályozás negatív hatásaira Tárkány Szücs egyik konkrét példája az egyenlő öröklés, melynek következményeit a bírói és az árvaszéki gyakorlat szemszögéből elemezte. Bemutatta, hogy az örökösök számát kiterjesztő egyenlő osztály miként erősített fel olyan társadalmi problémákat Erdélyben, mint a születéskorlátozás, a kivándorlás, egyúttal a föld „tőkeképes népek kezére juttatása”. Paládi-Kovács Attila több mint fél évszázaddal később nagyra értékeli, hogy a 23 esztendő Tárkány Szücs „milyen távlatosan gondolkodott a magyarságot súlyosan szorongató nemzetpolitikai kérdésekről”.

2021-ben ünnepeltük Tárkány Szücs Ernő születésének 100. évfordulóját. Az évforduló kiváló alkalom volt arra, hogy lépéseket tegyünk a korábbi gyűjtések további felkutatása érdekében, és nem utolsósorban arra is, hogy a jelenlegi (jog)gyakorlatot feltérképezzük.

Tibet, Lhassza, Pottala